

Легеца Ю. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного, господарського та екологічного права
ДВНЗ «Національний гірничий університет»

ХАРАКТЕРИСТИКА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ МЕТОДІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

DESCRIPTION OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL METHODS OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE USE OF NATURAL RESOURCES

Визначається сукупність адміністративно-правових методів публічного управління у сфері використання природних ресурсів, виділяються загальні та спеціальні методи публічного управління. Робиться висновок про необхідність активізації організаційно-правової діяльності із запровадження інтегральної екологічної оцінки, яка має бути покладена в основу реформування державної системи моніторингу навколишнього природного середовища.

Ключові слова: адміністративно-правові засади, адміністративно-правові методи, адміністративно-правове регулювання, використання природних ресурсів, публічне управління.

Определяется совокупность административно-правовых методов публичного управления в сфере использования природных ресурсов, выделяются общие и специальные методы публичного управления. Делается вывод о необходимости активизации организационно-правовой деятельности по внедрению интегральной экологической оценки, которая должна быть положена в основу реформирования государственной системы мониторинга окружающей природной среды.

Ключевые слова: административно-правовые основы, административно-правовые методы, административно-правовое регулирование, использование природных ресурсов, публичное управление.

The author determines the set of administrative and legal methods of public administration in the sphere of the use of natural resources, general and special methods of public administration are singled out. In the article the author concludes that it is necessary to intensify the organizational and legal activities for the implementation of an integrated environmental assessment, which should be used as a basis for reforming the state system for monitoring the natural environment.

Key words: administrative and legal bases, administrative and legal methods, administrative and legal regulation, use of natural resources, public administration.

Відповідно до Конвенції про охорону біологічного різноманіття визначено, що використання природних ресурсів громадянами, підприємствами, установами та організаціями здійснюється з додержанням обов'язкових екологічних вимог: а) раціонального і економного використання природних ресурсів на основі широкого застосування новітніх технологій; б) здійснення заходів щодо запобігання псуванню, забрудненню, виснаженню природних ресурсів, негативному впливу на стан навколишнього природного середовища; в) здійснення заходів щодо відтворення відновлюваних природних ресурсів; г) застосування біологічних, хімічних та інших методів поліпшення якості природних ресурсів, які забезпечують охорону навколишнього природного середовища і безпеку здоров'я населення; д) збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, що підлягають особливій охороні; е) здійснення господарської та іншої діяльності без порушення екологічних прав інших осіб; є) здійснення заходів щодо збереження і невиснажливого використання біологічного різноманіття під час провадження діяльності, пов'язаної з поводженням із генетично модифікованими організмами [1].

Зазначене повною мірою стосується питання про метод адміністративно-правового регулювання використання природних ресурсів, адже у сфері використання природних ресурсів повинні поєднуватись імперативний вплив і диспозитивне регулю-

вання. Це означає оптимізацію адміністративних та екологічних методів публічного управління для забезпечення раціонального використання природних ресурсів.

Методи залишаються правовою категорією, до визначення якої не сформовано єдиного підходу до визначення її сутності.

У науковій роботі В.Б. Авер'янова, К.К. Афанасьєва, Ю.П. Битяка, В.М. Гарашука, І.П. Голосніченка, О.В. Леонової, С.В. Ківалова, І.Б. Коліушка, Т.О. Коломоець, А.Т. Комзюка, О.В. Кузьменко, В.П. Тимошука та інших вчених досліджено ряд особливостей реалізації механізму публічного управління в цілому та в різних сферах зокрема. Однак у поєднанні питання адміністративно-правових засобів публічного управління у сфері використання природних ресурсів, надання їх сутнісної характеристики вимагають переосмислення, що визначило мету цієї наукової роботи.

Адміністративно-правове регулювання відносин у сфері використання природних ресурсів встановлюється імперативними чи диспозитивними правовими нормами, які реалізуються за допомогою методів публічного управління. Публічне управління реалізується за допомогою відповідних засобів, які поділяються на загальні та спеціальні.

До загальних адміністративно-правових засобів публічного управління, які застосовуються у будь-якій сфері суспільних відносин, належать засоби

заохочення, адміністративного попередження, встановлення заборон, державного примусу, переконання, застосування заходів адміністративної відповідальності.

Відповідно до спеціальних адміністративно-правових засобів публічного управління у сфері використання природних ресурсів відносяться моніторинг стану навколишнього природного середовища, прогнозування стану розвитку та відновлення мінерально-сировинної бази, ведення державних кадастрів природних ресурсів, екологічне ліцензування, еколого-економічна оцінка природних ресурсів країни, окремих територій та об'єктів, екологічний аудит стану природних об'єктів та комплексів.

Реалізація адміністративно-правових засобів заохочення у сфері публічного управління у сфері використання природних ресурсів здійснюється шляхом створення сприятливого інвестиційного клімату для залучення іноземних фінансових потоків. Нормативно-правове забезпечення інвестиційної діяльності у сфері використання природних ресурсів здійснюється положеннями Бюджетним кодексом України, Закону України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 № 1560-ХІІ, Постанови Кабінету Міністрів України від 22 липня 2015 р. № 571 «Деякі питання управління державними інвестиціями», Наказу Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 25.10.2016 № 1785 «Про затвердження Порядку моніторингу стану розроблення (реалізації) державних інвестиційних проектів».

Відповідно до п. 24 Постанови Кабінету Міністрів України від 22 липня 2015 р. № 571 «Деякі питання управління державними інвестиціями» [2] сфера охорони навколишнього природного середовища належить до пріоритетних напрямів інвестування коштів державного бюджету України, за умови його прибутковості. Однак враховуючи, що тривалий час він є збитковим, не можна зробити висновок про належну ефективність реалізації адміністративно-правових засобів заохочення у сфері публічного управління щодо використання природних ресурсів. Наприклад, у 2017 році передбачено виділення коштів державного бюджету України в розмірі близько 16000 грн. на збереження біосферного заповідника «Асканія-Нова», тоді як для організації роботи Центральної виборчої комісії України, зокрема, передбачено видатків в 10 разів більше [3].

Механізм реалізації екологічної політики інвестиційного забезпечення охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів включає три підходи [4]: застосування адміністративно-правових та контрольних заходів державного впливу; економічне стимулювання; змішані механізми, які поєднують перші два підходи. Варто підкреслити, що в залежності від ступеню й напрямку впливу на навколишнє природне середовище необхідно обирати економічні інструменти, які повинні обмежувати негативний вплив та виконувати стимулюючу функцію у сфері охорони навколишнього природного середовища та раціонального природокористування.

І тому у сфері публічного управління з використання природних ресурсів до адміністративно-правових засобів заохочення необхідно віднести: 1) пільгове оподаткування, 2) субсидії, дотації, гранти; 3) пільгове кредитування; 4) бюджетне фінансування. В.Б. Авер'янов визначає заборону як особливий адміністративно-правовий засіб, сутність якого зводиться до покладення на суб'єкта правових відносин прямих обов'язків утримуватися від вчинення в умовах, передбачених нормою, тих чи інших дій або утримуватися від них на власний розсуд [5].

Заборона може встановлюватися як у цілому з приводу використання всіх природних ресурсів визначеної території, так і диференційовано – стосовно окремих видів ресурсів. Наприклад, відповідно до частини 2 статті 113 Лісового кодексу України визначено неможливість здійснення права власності на ліси іноземцями в повному обсязі. Зокрема, зазначено, що встановлено, що «ліси, отримані в спадщину іноземними громадянами, особами без громадянства та іноземними юридичними особами, підлягають відчуженню протягом одного року» [6].

Метою застосування адміністративно-запобіжних заходів є відвернення або зменшення шкідливих наслідків, що можуть настати внаслідок незвичайних обставин або інших причин, не пов'язаних з учиненням правопорушення. Призначення заходів адміністративного припинення полягає в: припиненні протиправної поведінки, усуненні шкідливих наслідків такої поведінки, створенні необхідних умов для можливого в майбутньому притягнення винної особи до адміністративної відповідальності [7, с. 30].

Забезпечення раціонального природокористування пов'язується передусім з усвідомленням ролі та значення людини в екологічній системі, з формуванням високого рівня екологічної правової свідомості та екологічної правової культури. Ідея правової свідомості пов'язується зі ставленням особи до ідеї панування права, справедливості та законності як запоруки забезпечення гідного існування людей, ефективної організації життєдіяльності держави і суспільства [8, с. 533].

Екологічна свідомість є квінтесенцією, певною проміжною ланкою між правосвідомістю і суспільною свідомістю. При цьому низька ефективність механізмів формування екологічної свідомості пов'язується з масовим розповсюдженням ідеалів ринкової економіки, значенням досягнення та задоволення економічних інтересів порівняно із забезпеченням вимог раціонального «усвідомленого» використання природних ресурсів, спрямованого на досягнення ідеалів концепції сталого розвитку держави і суспільства. Така ситуація зумовлена формуванням екологічної функції держави, потреба в її реалізації стала очевидною для країн сучасного світу починаючи з другої половини ХХ сторіччя, тоді як економічна функція завжди так чи інакше виконувалася інституціями публічної влади та управління.

Формування екологічної правосвідомості досягається шляхом впровадження ряду механізмів держав-

ного та громадського впливу. Передусім належний рівень екологічної правової та моральної свідомості досягається шляхом впровадження механізмів екологічного виховання та екологічної освіти.

Відповідно до Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» [9] встановлено, що однією з нагальних проблем, що вимагає вважати нагального вирішення, є недостатнє усвідомлення в суспільстві пріоритетів збереження навколишнього природного середовища та переваг сталого розвитку. «Сучасній людині потрібно усвідомити єдність з усім іншим світом, щоб подолати протиріччя, що виникають в сфері взаємодії з природою. Глибоке вивчення системної організації біосфери та її функцій, визначення людської ролі стосовно неї сприяє формуванню стратегії безконфліктного розвитку природи та людини» [10, с. 43].

Відповідно до статті 7 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року [11] задекларовано необхідність впровадження комплексної освіти та виховання як запоруки підвищення екологічної культури суспільства і професійної підготовки спеціалістів. Частиною другою статті 7 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року визначено необхідність формування належного рівня екологічних знань, якими мають володіти посадові особи, функціональні повноваження яких пов'язуються з реалізацією завдання забезпечення раціонального використання природних ресурсів та запобігання негативних впливів на навколишнє природне середовище. Таким чином, було проголошено необхідність екологізації вищої освіти, формування належного рівня екологічних знань у майбутніх юристів, що кореспондується з визначенням статтею 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» права особи на отримання екологічної освіти [11].

Професор Г.І. Балюк запропонувала включити питання екології раціонального природокористування, охорони навколишнього середовища і сталого розвитку України в навчальні плани на всіх рівнях освітнього процесу, акцентуючи увагу на посиленні ролі соціальних та гуманітарних аспектів екологічної освіти та еколога – просвітницької діяльності [12, с. 615].

Окрім того, неодноразово в науковій літературі обґрунтовано висловлювалися пропозиції щодо активізації ролі та значення засобів масової інформації у формуванні правової свідомості в цілому і у формуванні екологічної правосвідомості та культури зокрема [13; 14 та ін.]. При цьому навіть поверховий контент-аналіз публікацій у провідних друкованих засобах масової інформації визначив необхідність активізації механізмів впливу на формування екологічної свідомості і культури. Наприклад, у журналі «Кореспондент» за 2016 рік опубліковано близько 15 публікацій (одна з них «традиційно» присвячується річниці трагедії на Чорнобильській АЕС [15]), тематика яких може бути опосередковано пов'язана

з проблемами здійснення публічного управління у сфері використання природних ресурсів в Україні і в світі. Загальна кількість публікацій в цьому друкованому виданні, яке має і електронну форму випуску, займає понад 800 за рік.

Правильно обране співвідношення в застосуванні методів переконання, примусу й заохочення під час реалізації повноважень владними суб'єктами забезпечує найбільшу ефективність правозабезпечувальної діяльності, її максимальну ефективність, раціональне функціонування всіх адміністративно-правових інститутів, забезпечення режиму законності у сфері публічного управління.

До загальних адміністративно-правових засобів публічного управління в цілому і, зокрема, у сфері використання природних ресурсів віднесено моніторинг стану навколишнього природного середовища, прогнозування стану розвитку та відновлення мінерально-сировинної бази. Відповідно до статті 22 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. [11] запроваджено моніторинг стану навколишнього природного середовища з метою організації спостереження, прогнозування, обліку та інформування суспільства про стан природних ресурсів країни.

Здійснення централізованого моніторингу стану навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів покладено на Міністерство екології та природних ресурсів України (ст. 22 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. [11]). Окремі повноваження з реалізації моніторингу стану навколишнього природного середовища покладено на ряд міжгалузевих органів виконавчої влади, таких як: Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство з надзвичайних ситуацій України, центральні поресурсові органи публічної адміністрації – Державне агентство водних ресурсів України, Державне агентство лісових ресурсів України та ін.

Безпосередньо нормативно-правове врегулювання порядку провадження зі здійснення моніторингу встановлюється рядом Постанов Кабінету Міністрів України: «Про затвердження Порядку організації та проведення моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря» від 9 березня 1999 р. № 343, «Про затвердження Порядку здійснення державного моніторингу вод» від 20.07.1996 № 815, «Про затвердження Положення про моніторинг земель» від 20.08.1993 № 661, «Про затвердження Положення про моніторинг ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення» від 26.02.2004 № 51.

Зокрема, Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про моніторинг земель» від 20.08.1993 № 661 [16] визначено, що моніторинг – це система спостереження за станом земель із метою своєчасного виявлення змін, їх оцінки, відвернення та ліквідації наслідків негативних процесів (п. 1). Реалізація методу публічного управління шляхом впровадження моніторингу земель здійснюється шляхом агрохімічної паспортизації земельних ділянок, зйомки, обстеження і вишукування, вияв-

лення в ньому змін, а також проведення оцінки стану використання земельних ділянок; процесів, пов'язаних із змінами родючості ґрунтів (розвиток водної і вітрової ерозії, втрата гумусу, погіршення структури ґрунту, заболочення і засолення), заростання сільськогосподарських угідь, забруднення земель пестицидами, важкими металами, радіонуклідами та іншими токсичними речовинами; стану берегових ліній річок, морів, озер, заток, водосховищ, лиманів, гідротехнічних споруд; процесів, пов'язаних з утворенням ярів, зсувів, сельовими потоками, землетрусами, карстовими, криогенними та іншими явищами; стану земель населених пунктів, територій, зайнятих нафтогазодобувними об'єктами, очисними спорудами, гноєсховищами, складами паливно-мастильних матеріалів, добрив, стоянками автотранспорту, захороненням токсичних промислових відходів і радіоактивних матеріалів, а також іншими промисловими об'єктами (п. 3 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про моніторинг земель» від 20.08.1993 № 661 [16]).

Визначено, що моніторинг земель покладено на ряд суб'єктів публічного управління – Державну службу картографії, геодезії та кадастру, Міністерство екології та природних ресурсів України, Міністерство аграрної політики та продовольства України. Моніторинг для оцінки стану навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів здійснюється Державною службою надзвичайних ситуацій України, Держсанепідслужбою, їх територіальними органами, Міністерством екології та природних ресурсів України, відповідними місцевими державними адміністраціями, а також підприємствами, установами, організаціями, діяльність яких призводить або може призвести до погіршення стану атмосферного повітря (п. 3 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку організації та проведення моніторингу в галузі охорони атмосферного повітря» від 9 березня 1999 р. № 343). Перелік суб'єктів публічного управління, діяльність яких пов'язана з моніторингом вод, також включає широке коло владних осіб: Міністерство екології та природних ресурсів України, Міністерство регіонального розвитку України, Державна служба надзвичайних ситуацій України, Держсанепідслужба, Держводагентство та їх територіальні органи, підприємства, установи та організації, що належать до сфери їх управління, обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації, органи виконавчої влади Автономної Республіки Крим із питань охорони навколишнього природного середовища та з питань водного господарства (п. 4 Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення державного моніторингу вод» від 20.07.1996 № 815 [16]).

Узагальнюючим нормативно-правовим документом із моніторингу стану забезпечення вимог раціонального використання природних ресурсів є Постанова Кабінету Міністрів України від 30.03.1998 № 391 [17], в якій визначено мету,

завдання та систему суб'єктів державної служби моніторингу довкілля, однак не визначено чіткі критерії для встановлення ступеня екологічної небезпеки регіону, на штатт системи моніторингу соціально-економічних показників розвитку регіонів, районів та міст обласного, республіканського в Автономній Республіці Крим значення для визнання територій депресивними, запровадженій Постановою Кабінету Міністрів України від 02.03.2010 № 235 [18].

Моніторинг довкілля є методом публічного управління, який має бути покладений у здійснення екологічної оцінки природних ресурсів країни, окремих територій та об'єктів. Інтегральна екологічна оцінка природних ресурсів відповідно до вимог законодавства країн Європейського Союзу, міжнародних стандартів забезпечення вимог екологічної безпеки має враховувати рівень утилізації небезпечних відходів; частку території природно-заповідного фонду від загальної площі території; індекс забруднення атмосфери; скиди в поверхневі водні об'єкти забруднюючих речовин у складі стічних вод; співвідношення шахтно-кар'єрних вод (у тому числі в розрізі водних об'єктів та галузеві економіки); площу сільськогосподарських угідь екстенсивного використання (пасовищ, сіножатей); співвідношення площі лісів, полезахисних лісових смуг та інших захисних насаджень, у тому числі в розрізі адміністративно-територіальних одиниць, з попереднім роком; площу лісів, полезахисних лісових смуг та інших захисних насаджень [19]. Відповідно, на підставі визначених критеріїв має бути реформована система моніторингу довкілля з вузькопрофільної на загальнонаціональну, яка буде враховувати комплексні екологічні показники розвитку окремих адміністративно-територіальних одиниць і в цілому визначати стан дотримання вимог екологічної безпеки.

Екологічне ліцензування як вида адміністративних процедур, що застосовуються суб'єктами публічного управління у сфері використання природних ресурсів, базується на здійсненні адміністративно-правових обмежувальних методів. Відповідно до ст. 14 Господарського Кодексу України і ліцензію визначено як документ державного зразка, який засвідчує право суб'єкта господарювання-ліцензіата на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом визначеного строку за умов виконання ліцензійних умов [20], тоді як значно звужує розуміння поняття ліцензії положення статті 1 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності», де зазначено, що ліцензія – це запис в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань про рішення органу ліцензування щодо наявності в суб'єкта господарювання права на провадження визначеного ним виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню [21]. Екологічне ліцензування здійснюється із забезпечення державного контролю та нагляду, встановлення критеріїв відповідності суб'єктів господарювання, здатних забезпечити реалізацію вимог

екологічної безпеки під час спеціального природо-користування (видобування корисних копалин, про-ведення заготівлі деревини, створення рибогоспо-дарського об'єкту тощо).

Виходячи з вищевказаного, можна зробити висновки, що методи адміністративно-правового регулювання використання природних ресурсів – це сукупність різноманітних способів, прийомів та засобів здійснення безпосереднього й цілеспрямованого впливу органів публічного управління в межах визначеної компетенції для екологізації суспільних відносин, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки в Україні та світі.

Отже, застосування адміністративно-правових методів публічного управління у сфері використання природних ресурсів сприяє виконанню таких його функцій, як: 1) проведення у встановленому порядку державної та/або екологічних експертиз; 2) ведення загальнонаціональних та регіональних кадастрів природних ресурсів; 3) здійснення загальнонаціонального та регіонального моніторингу довкілля; 4) впровадження інтегральної екологічної оцінки як універсального методу визначення ступеня екологічної небезпеки діяльності, пов'язаної зі спеціальним використанням природних ресурсів, встановлення ставок оподаткування результатів такої діяльності, визначення нормативів та стандартів використання природних ресурсів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про ратифікацію Конвенції про охорону біологічного різноманіття : Закон України від 29.11.1994 № 257/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 49. – Ст. 433.
2. Деякі питання управління державними інвестиціями : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 липня 2015 р. № 571 // Офіційний вісник України 2015. – № 64. – Ст. 2116.
3. Розподіл видатків Державного бюджету України на 2017 рік : Додаток № 3 до Закону України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» // Відомості Верховної Ради України. – 2017. – № 3. – Ст. 31.
4. Бобылев С.Н., Ходжаев А.Ш. Экономика природопользования : [учебник] / С.Н. Бобылев – М. : ИНФРА-М. – 2004. – 501 с.
5. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2-х томах: Том. 1. Загальна частина / ред. колегія : В.Б. Авер'янов (голова). – К. : «Юридична думка», 2004. – 584 с.
6. Лісовий кодекс України : Закон України від 21 січня 1994 р. № 3852-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 17. – Ст. 99.
7. Хорошак Н.В. Адміністративні стягнення за законодавством України / Н.В. Хорошак. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – 171 с.
8. Загальна теорія держави і права. Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін. ; За ред. д. ю. н., проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д. ю. н., проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. – Харків : Право, 2009. – 584 с.
9. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року [Електронний ресурс] : Закон України від 21 грудня 2010 р. № 2818-VI // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>
10. Володін П.В. Проблема формування екологічної свідомості особи / П.В. Володін // Гуманітарний вісник Запорізької Державної Інженерної Академії. – 2009. – Вип. 37. – С. 43–52.
11. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 року // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
12. Балюк Г.І. Проблеми правового регулювання впровадження концепції сталого розвитку у вітчизняну освіту / Г.І. Балюк // Університетські наукові записки / Хмельниц. ун-т упр. та права, Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Ін-т законодавства Верхов. Ради України. – 2012. – № 1. – С. 615–616.
13. Легеза Ю.О. Відомчі мас-медіа у формуванні правосвідомості працівників органів внутрішніх справ України / Ю.О. Легеза. – Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2008. – 176 с.
14. Казанчук І. Д. Управління процесом публік рілейшнз в діяльності органів внутрішніх справ України (організаційно-правові питання) [Текст] : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07 / І.Д. Казанчук ; Національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2001. – 202 арк.
15. Порошенко и Лукашенко встретились в Чернобыле / Кореспондент // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://korrespondent.net/ukraine/politics/3844191-poroshenko-y-lukashenko-vstretilyls-v-chernobyle>.
16. Про затвердження Положення про моніторинг земель : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.1993 № 661 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/661-93-p>.
17. Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.03.1998 № 391 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – С. 91.
18. Про затвердження Порядку здійснення моніторингу соціально-економічних показників розвитку регіонів, районів та міст обласного, республіканського в Автономній Республіці Крим значення для визнання територій депресивними : Постанова Кабінету Міністрів України від 02 березня 2010 р. № 235 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 16. – Ст. 754.
19. Потапенко В.Г., Шевчук І.В. Проблеми державної системи екологічного моніторингу в Україні та шляхи їх подолання : аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1038/>.
20. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – Ст. 144.
21. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02 березня 2015 р. № 222-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 23. – Ст. 158.